

## A magunk mindennapi revíziója

„Mint olvasó kérdezem a Szerkesztőségtől, nem lehetne-e az író, nemzetiséget nem kímélő, sőt éppen gúny, nevetség tárgyává tévő vitacikkek közlésének a jövőben elejét venni? A közönség kénytelen-kelletlen, nevetve-bosszankodva vagy fájó csodálkozással olvassa őket.

Íróink: a mi szellemi vezetőink. [...] Tőlük várunk útmutatást »a roppant távolság lerövidítésének nyílt óhajával« szemben. — Ehelyett egy megszívleendő esszé nyomán ádáz vita kerekedik, részt vesz benne élő és holt, a hullámok, ahelyett hogy elsimulnának, egyre tágabb körben gyűrűznek.“

A *Korunk* szerkesztőségéhez címzett, 1978 novemberének végén postára adott levél így fejeződik be:

„Vajon tekintélyenél, pártatlanságánál fogva megakadályozhatná-e a *Korunk*, hogy jeles íróink egymás eszményeit, lapjaink hasábjain, ezután is kifigurázzák?

Itt lenne az ideje, hogy hiúságon, gőgön felülemelkedve összefogjanak, és nem széthúzó, de közösségünket egybekovácsló erővé váljanak.“

A borítékon ott a név s a pontos lakáscím; csak azért nem másolom ide, mert az utóbbi hónapok nem-szakmabeliekkel folytatott vitái és két évtizedes szerkesztői tapasztalat alapján hajlok rá, hogy olvasónk idézett soraiban AZ OLVASÓT halljam megszólalni. Eddig sem hittem, hogy az úton-útfélen nekünk szegzett kérdések elől megfutamodhatunk, vagy visszahúzódhatunk a névtelen hallgatásba, most azonban úgy érzem, mintha egyenesen engem szólítottak volna meg. Köszönöm hát a megtisztelő (személyesen magamra vállalt) kérdést, és igyekszem válaszolni rá — ahogy már hónapok óta keresem a választ, amely bár engem kielégítsen. Mert ilyen kérdésekben és válaszokban aligha lehetséges „közös“ álláspont (hacsak nem hivatalos, protokolláris értelemben), mint ahogy nincs „pártatlanság“ sem. Legfeljebb arról van szó, hogy bevalljuk-e vagy sem elfogultságunkat — és hogy ez a „pártosság“ milyen hatókörű. Csatlakozva tehát a Sütő—Panek vitában vallomást tevőkhöz, mindenekelőtt tanúsítanom kell pártatlanságom teljes hiányát. Nemcsak azért nem tekinthetem magam kívülállónak (mint Deák Tamás), mert közel egy évtizede elfogultan nagyra értékelem azt, amit Sütő András esszéiben, prózában és drámában ír, és mert éppen a legutóbbi időben éreztem rá Panek Zoltán epikájának eredetiségére, rendkívüli mélységeire; pártatlanságomat (személyi vonatkozásban) ugyancsak volt alkalmam eljátszani az elmúlt húsz év sajtóvitáiban, amikor közvetlenül vagy közvetve szembekerültem Sütő, illetve Panek véleményével egy-egy könyvnek (esetleg épp az illető szerző művének) vagy egy irodalmi jelenségnek a megítélésében. De végre a tárgyra térve, a *Korunk* 1978. júniusi színházi számába én kértem Sütő Andrástól egy drámaírói ars poeticát, mely a *Csiperózsika* címet kapta, s természetesnek véltem, hogy a *Korunk* közölje Panek Zoltán választát (ez kapott helyet végül is *A Hét* 1978. 35. számában), Sütő viszontválasztát s a további hozzászólásokat (amelyek aztán az *Igaz Szóban* láttak napvilágot. 1978 szeptemberétől 1979 januárjáig). Maradék „kívülállássalommal“ sem dicsekedhetem tehát.

Igazságosztás helyett, természetesen, én is csak *egy* véleményt fogalmazhatok meg, jöllehet minden előttem szólóhoz hasonlóan a magamét tartom a legigazságosabbnak; annyi előnnyel (!?) rendelkezem, hogy válogathatok a korábbi vitacikkek érvei között. Megvallom, e kényelmetlen előnyt, a vélemények nyílt szembeállítását jobbnak vélem, mint az egység *látszatát* keltő hallgatást, de föltétlenül szerencsésebbnek annál, hogy valakit is megakadályozzanak elvileg megalapozott álláspontja kifejtésében. Ami még nem jelenti azt, hogy olykor ne osztoznám levélíróink nevetésében-bosszankodásában, fájó csodálkozásában, és ne látnám, hogy a vita — lehetetlen körülmények között különösen — hova fajulhat. Próbáljunk hát tanulni a történetekből, illúziótlanul persze. Nemcsak a szóban forgó vita résztvevőinek, hanem az irodalomtörténet vitáinak, egyáltalán az írói-művészi szubjektívizmusnak az ismeretében „nyugtathatom meg“ ugyanis olvasónkat, hogy az ádáz polemikákat a jövőben sem igen kerülhetjük el — a hiúságon és gőgön felülemelkedni valóban többnyire csak a kívülállók képesek. Az olvasót viszont figyelmeztetnünk kell a különbségtévesztésre, érvek és értékek önálló megítélésére készítve fel őt, ha már megóvni nem tudjuk a bosszúságtól; az irodalom, a művészetek respublikájában csupán így őrizhetjük a demokráciát.

„Újrakérdőzött népi-urbánus vitának“ minősíti Farkas Árpád a Panek és Sütő között kirobbant polémiát (cikkének címe önmagáért beszél: *Egy fölöslegesnek tűnő vitához*), Deák Tamás pedig éppenséggel álfonfliktusnak nevezi („napfoltos vita“). Balogh Edgár békítő szándéka jut eszembe, ő szokta mondani, a legélesebb össze-  
csapások után is: tulajdonképpen egyetértünk. A szempontok és ítéletek ilyenfajta  
összeboronálása aligha vezetne most eredményre — akkor csupán a veszekedés, az  
összeveszés után következő rossz közérzettel maradnánk, s e fél évig visszhangzó  
csetepatét egyszerűen a „hiúság“ skatulyába kellene beleraknunk. Rácz Győzőnek,  
azt hiszem, igaza van, amikor — lényegében Sütő szempontjainak elfogadása mel-  
lett — nem „csak véletlen explicitálás-hiányt“, hanem bizonyos fajta türelmetlen-  
séget ismer fel Sütő András álláspontjában (avantgarde-ügyben és Teilhard de Char-  
dinnel kapcsolatban) — amire Panek Zoltán nem kisebb türelmetlenséggel választott  
(*Irjon ön is írül*). Írás- és látásmódról egyaránt szó van itt; s noha a *Csipkerózsika*-  
ból és Panek pamflet-hangvételü válaszából kiválaszthatunk lényegileg összehangzó  
részeket is, mégis Szász Jánossal értek egyet, aki sajátosság és egyetemesség meg-  
ítélésének irodalomtörténeti előzményeire utal, Arany Jánost és Reviczkyt emle-  
getve. A vitázók teljes névsorát, a tárgyat kimerítő bibliográfiát nem kívánok  
— nem is tudnék — adni, csak önkéntesül hivatkozom Kuncz Aladár véletlenül  
most kezembe került 1925-ös cikkére (*Közszólalom veszedelme*), amelyben tiltakoz-  
zik egy ilyen intelem ellen: „csináljunk inkább Petőfi-kultuszt, mint Ady-kultuszt;  
ne Babitsot, hanem Aranyt, ne Mórícz Zsigmondot, hanem Jókait olvassuk.“ És  
már személyes emlékként idézem föl „nemzedéki“ vitáinkat az új vers- és próza-  
termés jelentőségét illetően (talán erre utalt Sütő a *Csipkerózsika* bevezetőjében),  
az éles véleménykülönbségeket az új drámák (a „Páskándi—Kocsis jelenség“) meg-  
ítélésében — amikor nem volt még a *Lócsiszar* s a *Csillag a máglyán*, csak a *Té-  
közlő szerelem*, majd a *Pompás Gedeon*, de megszólalt már a *Vendég*, a *Tornyot  
választok*, illetve a *Megszámláltatott fák* és a *Bolyai János esteje* —; de a „nem-  
zedéken“, a Forráson belül fejtő polémiát sem felejtettem el, amikor Csiki  
László fejtette ki, „hogyan történt meg a forma felszabadítása az első Forrás-évjárat  
által, és hogyan vállalta a népszolgálat ügyét és eszméjét a második Forrás-nem-  
zedék“. Frontok és vélemények alakulhatnak tehát, nemzedékek között és nemze-  
dektől függetlenül is — ezért megszívlelendő Sütő András figyelmeztetése, „a ma-  
gunk mindennapi revíziója“.

Ha figyelmesen — Paneknél is figyelmesebben — olvassuk újra Sütő esszéjét: a  
*Csipkerózsikát*, nemzetiségi lelkiismeretünket („a sajátosság méltóságát“) ébresztő  
eszmefuttatásában nem csupán a kritikai, hanem az önkritikai elemeket is meg kell  
hallanunk. Pedig hát Sütőnek (a próza- és esszéírónak, no meg, igenis, a drámaíró-  
nak) van itt a legkevésbé oka lelkiismeretfurdalásra a „*tematikai* fehér foltok“ miatt.  
Megszolgált, mindmáig páratlan népszerűségét a magas irodalmi szinten jelentkező  
közéleti felelősségnek, a „sorsproblémák“ nyílt vállalásának tulajdoníthatjuk. És  
mégis, az *Anyám könnyű álmat ígér*, a *Nagyenyei fügevírág* írója többes szám első  
személyben (de nem megjátszott udvariassággal-eleganciával!) teszi fel a kér-  
dést, Tamási Áron *Ábelére*, Tompa László verseire és Méliusz régi könyvére, a  
*Sors és jelképre* utalva: „Miért vagyunk mégis a magunk számára ismerősebbek, e  
művek tükrében? Mitől a különös érzés az olvasóban, hogy a tegnapi híradás a mai,  
s a friss termés az ódon? Vagy legalábbis nem a helyről és napjainkból való.“ A  
*Perzsák* s a színpadon is igazolódott történelmi dráma-trilógia szerzője elégedetlen  
volna önmagával is? Nincs oka rá, ma már igazán nincs oka rá. S ha mégis él benne  
az elégedetlenség, hogyan nem értjük türelmetlenségét a nála jóval kevesebbet vagy  
éppen semmit nem vállalókkal szemben? Persze, a türelmetlenség igaztalan ítéle-  
tekhez is vezet. Legalábbis egyoldalú ítéletekhez. Meggyőződésem ugyanis, hogy  
nem egy mű és alkotója, akiket Sütő a *Csipkerózsikában* „Párizst játszunk-e  
Mucsnán?“ kérdéssel intéz el, ha más formában is, mint Sütő András teszi, mégis-  
csak „a sajátosság méltóságát“ fejezte és fejezi ki. Amellett — azzal együtt —,  
amit a vita középpontjába került esszé is elismert, hogy ti. „a hatvanas évek el-  
hozták az irodalmi idillizmus alkonyát is. A valóság — ha nem is döngő léptek-  
kel — besompolygott már a tétován drámaivá lett művekbe. Költő, novellista, szín-  
padi szerző jó ideje érzékenyebbné mutatkozik az élet nagy konfliktusainak val-  
lato kamrájában. Eltűntek az udvari énekesek. [...] Igazi tehetség nem maradt a  
fehérszoknyás ministránsok között.“

Nos, irodalmunk e szenvedélyes hangú, „adys türelmetlenséggel“ előadott védő-  
és vádbeszédjét mindezekért én is (Farkas Árpáddal és másokkal egyetértésben)  
jelentős tettek vétem és vélem. Ami nem jelenti azt, hogy mindenben egyetérték  
vele, és nem akadályoz meg abban, hogy vitatkozzam félmondatos oldalvágásaival —  
vonatkozzanak ezek a közelmúltra („... egy félig-meddig kieroszakolt »nemzedéki«  
vitában az irodalom társadalmi szerepe krétázott meg neoavantgarde kérdőjelek-

kel“) vagy a jelenre (a Bretter-tanítványok globális megítélése s különösen a legtöbb érzékenységet kiváltó „Joyce-ügy“: „Szerzőnk elhatározta, hogy ő lesz honi magyar irodalmunkban az új James Joyce.“). E félmondatok (bekezdések?) bántó elfogultságot nemcsak Panek Zoltán és Láng Gusztáv vette észre, sőt nem is csak Rác Győző („az avantgarde helyével és szerepével kapcsolatos körültekintőbb fogalmazás, a nagyobb tolerancia minden olyan művészi vagy elméleti értékkel szemben, amely az ő nemzetiségi elkötelezettség-képletétől, irodalmi és elméleti izlésétől, tüneményes nyelv- és formateremtő fantáziájától távolabb áll...“). Bajor Andor, aki — miután legolyószórta a „sima tengert“ a tenger ugyanis elsüllyesztett egy tankhajót, s csak a petróleumszag maradt a felszínen, vagyis Láng Gusztáv „olvasónaplóját“ (amelyet Balogh Edgár, érvelés nélkül, majdnem egészében visszautasít, Szász János és Deák Tamás viszont szinte maradéktalanul igaznak érez) —, tehát Sütő András álláspontja mellett teljes fegyverzetével kiálló, az ő tengerügyi vezetése alatt álló hajón közlegénységet vállaló Bajor Andor is szót ejt „a sajátosság furcsaságairól“, egy irodalomtörténeti párhuzam erejéig: Móricz Zsigmond riportját említi a római Szent Péter templomról, amelyben a mindnyájunktól tisztelt Móricz kiszámítja, hogy e bazilika helyén mennyi krumpli teremne... Valóban, igaza van Bajornak, Móricz Zsigmondot nem ezért tartjuk nagyknak, ma is időszzerű klasszikusunknak!

A tehát többektől jelzett elfogultságokra ki-ki vérmérséklete, írói-irodalomtörténetési alkata, illetve saját elfogultsága szerint reagált. Nem titkolom, az én elfogultságom a Láng Gusztávéhoz áll a legközelebb (s én legalábbis azt hiszem, nem a társszerző jogán). „Hely, idő és körülmény konkrétságára“ tekintettel, én ugyan nem tudnék ilyen kiegészítő fogalmazni (weimari hangulatban, ahogy Sütő is minősíti a termékeny vitaalaphoz elfogadott Láng-szöveget), s adott feltételek között többre értékelem, mint ő a képes beszédet, a jelképet (legyen az akár egy személy), de példásan tartom mindenekelőtt az *Elidegenült irodalom?* alcím alá sorolt okfejtését; ne felejtjük, hogy abban a bizonyos „neoavantgarde kérdőjelekkel kré-tázó“ vitában, vitákban olyan fiatal alkotók (és írásmódjuk) elismertetéséről volt szó, mint Szilágyi Domokos, Lászlóffy Aladár, Bálint Tibor, Szilágyi István, Szabó Zoltán, Kocsis István — akik most többnyire szerepelnek Sütő elkötelezettség-listáján. Hiszem, hogy Sütő András arra gondolt, amit én értettem belőle, amikor az *Engedjétek hozzám jönni a szavakat* című könyvét e sorok kíséretében küldte el: „... immáron közös nemzedéki gondban, barátsággal.“ 1977 decembere óta e tekintetben, úgy érzem, semmi nem változott, s biztos vagyok benne, nem is fog változni közöttünk, a *Csipkerózsika*-vita után sem — még ha a múltból különböző emlékeket örünk is, s ha a sajátosság méltóságát én tágabban ítélem is meg.

Ezzel már jeleztem viszont, hogy idegen tölem magának a fogalomnak s még inkább e fogalom tartalmának kigúnyolása. Bár nem szeretem Panek Zoltán individualizmusát, tisztelem következetességét, határozottságát, amellyel az egyéniség sértetelenségét, szuverenitását védi (ezzel, közvetve, „a sajátosság méltóságát“ is szolgálja; de rosszízűnek, sőt károsnak vélem, ha a nemzetiségi elkötelezettséget — bármilyen szubjektív megfontolásból, rosszhiszeműség nélkül — a vidéki hősködéssel azonosítja. A vitázó indulatok felkorbácsoltsága közepette szükségesnek tartom idézni Panek vitacikkének egy részletét, mert itt, ha vitathatóan is, a teljes tagadás, illetve a pamflethang helyett, érvelve fejt ki a maga sajátosságszemléletét: „*Aki művész*, az már az örökölt és továbbfejlesztő gondjaira bízott anyanyelv első mondatával magától értetődően eredeti (=sajátos) tehetség (=méltóság), nem lehet híjával saját sajátossága méltóságának, letagadni sem tudja — nem az anyanyelvét (az anyanyelv: tudat és: elkötelezettség is egyben), hanem észjárását, gondolkodásmódját, emberre válásának örökre meghatározó élményeit, kibontakozásának segítő-gátló körülményeit, ember- és világlátását, továbbá az adott földrajzi ponton és történelmi időben megfogalmazódó, ám minden emberrel valószínűsíthetően közös, manapság is csillapíthatatlan egyetemesség-vágyát.“

Bajor ugyan Panek védőügyvédjének nevezi Láng Gusztávot (a filológiai pontosság kedvéért: Láng cikke a Panekétől függetlenül s vele körülbelül egyidőben készült), ám ha e Panek-idézethez bárki hozzáolvassa Láng okfejtését *A képes beszéd hasznáról és káráról*, maga döntheti el, objektív-e vagy sem kitűnő szatíraírónk minősítése s a vitacikkét indító „sima tenger“ metafora. A nemzeti-nemzetiségi tudat és az anyanyelv viszonyáról s e viszony gyakorlati következményeiről Láng Gusztáv korántsem „általános“, unalmas dolgokat mond. Ha volt lényegi haszna a vitának, akkor éppen ez, az érzelmi és értelmi mozzanatok összefüggésének a megvilágítása volt az. Láng szerint az anyanyelv, „ez a közös nyelv a világ bármely nyelvével egyenrangú, nemcsak elvont értelemben, hanem elsősorban azért, mert minden mással egyenrangú műveltség elsajátítását, az egyén számára a sajátos szakmai önképzést lehetővé teszi, s nem utolsósorban az egyetemes művelődéssel,

tudományossággal való lépéstartást. S csakis ez az anyanyelv biztosítja legteljesebben. A hűség csak rövid távon tarthat igényt az önfeláldozásra; hosszú távon hasznosnak kell lennie — s ez a haszon: hogy az anyanyelv és »anya«-kultúra a közösségbe születés szükségszerűségét az önmegvalósítás szabadságává avatja.“ S hogy nem az eredeti vitatéma mellékvágányra tereléséről van szó, annak bizonyítására a Sütő—Panek konfliktusban a Láng Gusztávétól lényegesen eltérő álláspontot megfogalmazó Szöcs István cikkéből hosszasan, ugyanebben a szellemben idézhetnénk. (Álljon itt egyetlen mondata: „Valóban, akárhányszor tanúi voltunk a történelemben, hogy a kis népek nyelvei ellen felhozott »összemberi« érdekek hangoztatása csakis nagyhatalmi, birodalmi szándékokat hordozott.“) Csakúgy, mint Szász János figyelmeztetéséből, amelyet nem bont ki ezúttal, de jelzi, hogy irodalmunk kérdésköreit meghaladó irodalmi közgondokról, sőt jóval irodalmon túliakról folyik tulajdonképpen a vita.

Az olvasó elől e létkérdésekből sokat eltakart azonban a sajnálatosan sok, túltengő személyi indulat, sőt személyeskedés (hogy ne használjunk súlyosabb szavakat). Pedig hát éppen az lehetne a felfigyeltető, hogy oly különböző alkatú gondolkodó emberek hasonló gondokkal küszködnek, s különböző premisszákból elindulva, a közösség számára elfogadható megoldásokat keresnek. És ez, ha ellentmondásosan is, Sütő metaforáját igazolja: „Nos itt állunk — mert egyebet mit tehetnénk! — az Idő markában válogatatlanul, esztétikai nézetekre való tekintet nélkül, de sajátosságunk méltóságának szigorú tekintete előtt.“ Az e szavakkal indított vita szubjektív összefoglalása (?) helyett persze lehet, hogy hasznosabb lett volna irodalom-szociológiai-olvasáscsodológiai és lélektani helyzetelemzést adni, tudati és materiális (materialista) háttérét keresve annak a sok torzulásnak, ami egy ilyen vitában, illetve hordalékában megmutatkozik.

Vagy, akaratlanul (s nem módszeresen, nyilván), mégis ezt tettük?



Bencsik János rajza